

Honismeret és népnyelvkutatás

Gyakran előfordul, hogy egy-egy honismereti területen kiváló gyűjtő néprajzzal, helytörténettel foglalkozva, munkája során jelentős népnyelvi anyaghoz jut. A magnetofonra felvett beszélgetések valóságos tárháza a nyelvjárási elemeknek. Igen jelentős nyelvi anyag kallódhat el úgy, hogy például a helytörténeti kutató ügyet sem vet a tájszavakra, kifejezésekre, s így feldolgozásaiban, tanulmányaiban már alig-alig fordulnak elő tájszavak, tájnyelvi szóképzési elemek. Érdeklődésünk kiterjesztésével helytörténeti kutatóként is igen értékes tájszógyűjtést végezhetünk. A tájszavak fogalmát gyűjtésünk során rugalmasan kell kezelnünk. Sokan úgy gondolják, hogy a tájszavak csupán az öregek nyelvhasználatában, emlékezetében élnek. Nem vitatható, hogy bőséggel vannak ilyen szavak is. Ebben az esetben a tájszógyűjtés a szó szoros értelmében mentési munkálat. Erre is nagy szükség van! A honismereti kutató — különösen, ha helybeli születésű — nagyon is jól tudja, vagy talán inkább sejtí, hogy melyek azok a szavak, fordulatok, amelyek már kihalóban vannak. Ezeket kellene talán legelőször feljegyeznie, közreadnia.

Különösen a hagyományos paraszti életmódhoz szorosabban fűződő szóképzési anyag az, ami a gyors pusztulásnak jobban ki van téve. Am sok régi tájszó, amely leginkább az öregek ajkán él, nem pusztul ki olyan gyorsan, mint hinnők. Bizonyíthatják ezt a XIX. század első feléből származó tájszógyűjtéseink. A nyelvjárások szóképzési folytonossága mind a mai napig elég jól kimutatható, ugyanis a középkorúak nyelvismerete nagyjából fedi az idős korukét, még akkor is, ha nyelvismeretükben és nyelvhasználatukban a köznyelv számtalan eleme is megtalálható. Egyre szaporodik azoknak a nyelvjárás beszélőknek a száma, akik köznyelven is képesek megszólalni.

A mentési munkálaton kívül azért is össze kell gyűjtenünk a tájszavakat, mert mai nyelvjárásainknak fontos részlegét alkotják, és éppen az élő nyelvjárások szóképzési feltárásiában vannak nagy elmaradásaink. A szóképzési elemek adatolása nélkülözhetetlenül fontos a nyelv-földrajzi kutatások számára. De nyilván az is lényeges kérdés, hogy az adott területen, településen a tájszó még életerős-e vagy visszaszorulóban van. Ebben az összefüggésben az idős, illetőleg a középkorú paraszti beszélők nyelvismerete, még inkább nyelvhasználatuk a döntő. A fiatalok nyelvhasználatára való utalás speciális vizsgálódás nélkül nem sokat ér, hiszen tudjuk, hogy a fiatalok szívesen kerülnek a szülők, nagyszülők nyelvét, különösen, ha idegenül beszélnek.

A falun, vidéki városban élő gyűjtő némi előzetes tájékozódással igen hasznos honismereti munkát végezhet, ha a kiejtésnek — nagyjából — megfelelően a tájszavakat, az izes kifejezéseket, a szólásokat, közmondásokat feljegyzí. A tájszavakat értelmezni kell, azaz jelentését gondosan meg kell magyarázni. Gyakran előfordul, hogy egy-egy tájszónak több jelentése is van. Így például a *pilinga* Szombathelyen nem csupán 'a kés pengéje', hanem azt is jelenti: 'nagyon vékony', gyorsan növekvő gyermekre, illetőleg nagyon vékony lábra mondják. A valóságosan elhangzott mondatokat is jó felhasználnunk a szó értelmezésére. Például: *Ojan pilinga a fíjam, nem találók rá ruhát. Nézd, mifen pilinga a lába!* Szombathelyen és környékén a helyi nyelvjárásokban sajátos jelentése van az *agyonver* tárgyias igének. Figyeljük meg, a feljegyzett példamondatok valósággal értelmezik tájszavunkat: 1. 'nagyon megver': *Úgy ordított (a kisgyerek), mintha legalább agyonvertem volna.* 2. 'nagyon megüt, összezúz' (baleset következtében): *Agyonverte az ujját. A gerincemet meg a tenekemet én úgy agyonvertem (ti. amikor a lépcsőről legurult)! Jól agyonverted az orrod akkor.;* 3. 'tönkretesz' (a jégverés), szétver, szétzúz: *Agyonverte nekik a jég a salátát.*

A szóképzési régiségek mellett nagy figyelmet kell fordítanunk a nyelvjárás újabb elemeire is. Sajnos, szinte mind a mai napig a gyűjtők figyelmét gyakran elkerülik a szóképzési neologizmusok, az újabb elemek. Gyakran a szemünk előtt jelennek meg új tájszavak úgy, hogy észre sem vesszük őket. Az újabb szavak forrása nagyon sokféle lehet. Azt tapasztaljuk, hogy

a nyelv új hangsort ritkán teremt, rendszerint meglévő elemekből alkot új szót. Am a hangutánzás, hangulatfestés és az ezzel sok szálon érintkező gyermek- és dajkanyelv az új hangoknak, az új tömorfémának is forrása. Az idegen nyelvből kölcsönzött szavak is lehetnek teljesen új hangsorok, illetőleg új tövek a nyelvjárásban: silinga 'kétfülü fonott vesszőkösár', cvider 'nyűgös, rossz kedvű (gyermek, nő)'; *lucszik*, 'cumizik'. A példák nyugat-dunántúliak.

Sok olyan tájszavunk van, amely a nyelvjárásba került idegen szónak kisebb-nagyobb hangalakú torzulásával keletkezett. Néhány országosan ismert példa: *agromónus*, *agromókus*, sőt: *ugromókus* (vö. agronomus); *prérijum* (vö. prémium); *anterna* (vö. antenna), *kolektor* (vö. konnaktor). A *marmonkannának* Nyugat-Dunántúlon, a nyelvjárásokban van *darmonkanna*, *bermonkanna* változata is. A *kaniszter* 'műanyagkanna' Szombathelyen és környékén *kaliszter*, *karliszter*, *kaniszter* alakban járatos. A köznyelvből behatolt idegen szavakban jelentkező hangalaki torzulásoknak se szeri, se száma. Sajnos, tájszógyűjtéseinkben sokszor az efféle adatokat hiába keressük, noha az alaki eltérés mögött kutatásra érdemes hangtani törvényszerűségek húzódnak meg. Nem véletlen, hogy a Tiszántúlon az *autó* hangalakja a nyelvjárásokban és a regionális köznyelvben *ótó* (outóu) lett, hiszen a tiszántúli nyelvjárásokban az au kétszótagú kapcsolatát egyetlen beszédhangnak értékeli a nyelvi tudat. Tehát az *au* értéke az *otó* szóban *ó*, illetőleg kettőshangzóval: *ótóu*, *autau*. A nyugati magyar nyelvjárásokban pedig az *ie* kétszótagos hangkapcsolatot értékelte át egyszótagos diftongussá a nyelvérzék. A *diétás* helyett például Szombathelyen *détást* mondanak. A nyelvjárásian beszélők a szót diftongussal is ejtik: *dietás*. A társadalmi gyűjtők a beszélt nyelvből jelentős nyelvi anyagot jegyezhetnek fel ezekre az újabb alakú tájszójelenségekre is.

Az újabb alakú tájszóknek ugyancsak színes csoportját szolgáltatják a hiperurbanizmusból fakadó alakok. A köznyelvi normára törekvésből eredően olykor a nyelvérzék megtéved, valójában túlló a célon. Néhány példát hadd említek erre a jelenségre: *alcsó* (olcsó), *kalbász*, *ithol*, *othol*, *kolcos*, *szólke*, *csolok*, *csolnak*, *báldog*, *báldogos*, *vonyilt* (= vonyit) stb.

A gyermek- és dajkanyelvi szavak gyűjtése, feltárása elhanyagolt állapotban van, pedig bővízü forrás, gazdag lelehet a társadalmi gyűjtő számára is. Hangalaki sokszínűség és mozgás jellemzi ezt a részleget. A gyermek- és dajkanyelvi szavak mai köznyelvünkre is jelentős hatást gyakoroltak: *boci*, *paci*, *maci*, *pancsi*, *alcsi*, *nyuszi*, *kuszi* (kiskutyja) stb. Ugyanakkor a nyelvjárásokban sok olyan gyermeknyelvi szó van, amely egy kisebb vagy egy nagyobb nyelvi régió határát nem lépi át, és egyelőre semmi jel arra, hogy a köznyelvbe emelkedne.

Szabó Géza

HÍREK

A Honismeret jelen számának kihelyezett szerkesztő bizottsági ülésére 1984. december 13-án került sor Győrött, az egykori Kisalföldi Gépgyár (ma a Tungsram Egyesült Izzó Kisalföldi Gépgyára) Stádel Károly üzemtörténeti szakkörének klubhelyiségében. A bizottság tagjainak *Mennyei Sándor* igazgató ismertette a gyár tevékenységét, külgazdasági kapcsolatait, majd később bemutatta a géptermekeket is. *Veszprémi György*, a szakkör vezetője tájékoztatta a vendégeket a nagymúltú gyárban folyó üzemtörténeti munkáról, gyűjtő és feldolgozó tevékenységükről, tiszteletreméltó eredményeikről. Délután a szerkesztő bizottság jelenlévő tagjai — *dr. Timaffy László* kalauzálásával — megtekintették a város néhány, éppen a közelmúltban megújult műemlékét. Ezt követően a Hazafias Népfront megyei szervezetének székházában találkoztak a megjelent szerzőkkel és olvasókkal. A Népfront részéről *Vadász Anna* megyei titkár köszöntötte a résztvevőket, majd *Agoston László* a szerkesztő bizottság elnöke és *Halász Péter* szerkesztő beszéltek a folyóirat jellegéről, eredményeiről,

célkitűzéseiről; a szerkesztés és a terjesztés gondjairól.

A jelenlevők többsége a Honismeret régi olvasója volt. Általában elismeréssel szóltak a lapról, külön is kiemelve azt a segítséget, amit a történelemtanárok munkájához nyújt. Helyeselték továbbá, hogy a magyar művelődés forrásvidékeinek bemutatásakor kellő súllyal foglalkozik a jelenlegi határokon kívüli magyarság történelmével és művelődésével, s többen is megemlézték, hogy a Honismereti Bibliográfiát jól tudják hasznosítani a munkájuk során. Ugyanakkor azt is elmondták a jelenlevők, hogy sajnos még mindig nagyon kevesen ismerik a Honismeretet ezért nagyobb erőket kellene mozgósítani a terjesztése érdekében. Többen vállalták új előfizetők gyűjtését. Fontosnak tartották, hogy elkészüljön a Honismeret utóbbi 12. évfolyamának a repertórium, ami különösen a pedagógusoknak könnyítené meg jelentősen a gazdag tartalom használatát.

Hasznos, tanulságos és kellemes volt a győri találkozó. A vendéglátóknak, a szervezőknek és a résztvevőknek ezúton mond érte köszönetet — a Szerkesztő.

a nyelv új hangsort ritkán teremt, rendszerint meglévő elemekből alkot új szót. Am a hangutánzás, hangulatfestés és az ezzel sok szálon érintkező gyermek- és dajkanyelv az új hangoknak, az új tömorfémának is forrása. Az idegen nyelvből kölcsönzött szavak is lehetnek teljesen új hangsorok, illetőleg új tövek a nyelvjárásban: silinga 'kétfülü fonott vesszőkösár', cvider 'nyügös, rossz kedvű (gyermek, nő)'; *lucszik*, 'cumizik'. A példák nyugat-dunántúliak.

Sok olyan tájszavunk van, amely a nyelvjárásba került idegen szónak kisebb-nagyobb hangalakú torzulásával keletkezett. Néhány országosan ismert példa: *agromónus*, *agromókus*, sőt: *ugromókus* (vö. *agronómus*); *prérijum* (vö. prémium); *anterna* (vö. antenna), *kolektor* (vö. konnaktor). A *marmonkannának* Nyugat-Dunántúlon, a nyelvjárásokban van *darmonkanna*, *bermonkanna* változata is. A *kaniszter* 'műanyagkanna' Szombathelyen és környékén *kaliszter*, *karliszter*, *kaniszter* alakban járatos. A köznyelvből behatolt idegen szavakban jelentkező hangalaki torzulásoknak se szeri, se száma. Sajnos, tájszógyűjtéseinkben sokszor az efféle adatokat hiába keressük, noha az alaki eltérés mögött kutatásra érdemes hangtani törvényszerűségek húzódnak meg. Nem véletlen, hogy a Tiszántúlon az *autó* hangalakja a nyelvjárásokban és a regionális köznyelvben *ótó* (outóu) lett, hiszen a tiszántúli nyelvjárásokban az au kétszótagú kapcsolatát egyetlen beszédhangnak értékeli a nyelvi tudat. Tehát az *au* értéke az *otó* szóban *ó*, illetőleg kettőshangzóval: *ótóu*, *autau*. A nyugati magyar nyelvjárásokban pedig az *ie* kétszótagos hangkapcsolatot értékelte át egyszótagos diftongussá a nyelvérzék. A *diétás* helyett például Szombathelyen *détást* mondanak. A nyelvjárásian beszélők a szót diftongussal is ejtik: *dietás*. A társadalmi gyűjtők a beszélt nyelvből jelentős nyelvi anyagot jegyezhetnek fel ezekre az újabb alakú tájszójelenségekre is.

Az újabb alakú tájszóknek ugyancsak színes csoportját szolgáltatják a hiperurbanizmusból fakadó alakok. A köznyelvi normára törekvésből eredően olykor a nyelvérzék megtéved, valójában túlló a célon. Néhány példát hadd említek erre a jelenségre: *alcsó* (olcsó), *kalbász*, *ithol*, *othol*, *kolcos*, *szólke*, *csolok*, *csolnak*, *báldog*, *báldogos*, *vonyilt* (= vonyit) stb.

A gyermek- és dajkanyelvi szavak gyűjtése, feltárása elhanyagolt állapotban van, pedig bővízü forrás, gazdag lelehet a társadalmi gyűjtő számára is. Hangalaki sokszínűség és mozgás jellemzi ezt a részleget. A gyermek- és dajkanyelvi szavak mai köznyelvünkre is jelentős hatást gyakoroltak: *boci*, *paci*, *maci*, *pancsi*, *alcsi*, *nyuszi*, *kuszi* (kiskutyja) stb. Ugyanakkor a nyelvjárásokban sok olyan gyermeknyelvi szó van, amely egy kisebb vagy egy nagyobb nyelvi régió határát nem lépi át, és egyelőre semmi jel arra, hogy a köznyelvbe emelkedne.

Szabó Géza

HÍREK

A Honismeret jelen számának kihelyezett szerkesztő bizottsági ülésére 1984. december 13-án került sor Győrött, az egykori Kisalföldi Gépgyár (ma a Tungsram Egyesült Izzó Kisalföldi Gépgyára) Stádel Károly üzemtörténeti szakkörének klubhelyiségében. A bizottság tagjainak *Mennyei Sándor* igazgató ismertette a gyár tevékenységét, külgazdasági kapcsolatát, majd később bemutatta a géptermekeket is. *Veszprémi György*, a szakkör vezetője tájékoztatta a vendégeket a nagymúltú gyárban folyó üzemtörténeti munkáról, gyűjtő és feldolgozó tevékenységükről, tiszteletreméltó eredményeiről. Délután a szerkesztő bizottság jelenlévő tagjai — *dr. Timaffy László* kalauzálásával — megtekintették a város néhány, éppen a közelmúltban megújult műemlékét. Ezt követően a Hazafias Népfront megyei szervezetének székházában találkoztak a megjelent szerzőkkel és olvasókkal. A Népfront részéről *Vadász Anna* megyei titkár köszöntötte a résztvevőket, majd *Agoston László* a szerkesztő bizottság elnöke és *Halász Péter* szerkesztő beszéltek a folyóirat jellegéről, eredményeiről,

célkitűzéseiről; a szerkesztés és a terjesztés gondjairól.

A jelenlevők többsége a Honismeret régi olvasója volt. Általában elismeréssel szóltak a lapról, külön is kiemelve azt a segítséget, amit a történelemtanárok munkájához nyújt. Helyeselték továbbá, hogy a magyar művelődés forrásvidékeinek bemutatásakor kellő súllyal foglalkozik a jelenlegi határokon kívüli magyarság történelmével és művelődésével, s többen is megemlésték, hogy a Honismereti Bibliográfiát jól tudják hasznosítani a munkájuk során. Ugyanakkor azt is elmondták a jelenlevők, hogy sajnos még mindig nagyon kevesen ismerik a Honismeretet ezért nagyobb erőket kellene mozgósítani a terjesztése érdekében. Többen vállalták új előfizetők gyűjtését. Fontosnak tartották, hogy elkészüljön a Honismeret utóbbi 12. évfolyamának a repertórium, ami különösen a pedagógusoknak könnyítené meg jelentősen a gazdag tartalom használatát.

Hasznos, tanulságos és kellemes volt a győri találkozó. A vendéglátóknak, a szervezőknek és a résztvevőknek ezúton mond érte köszönetet — a Szerkesztő.